

KO'P TILLILIK MUHITIDA O'ZBEK TILINI O'RGATISH STRATEGIYALARI**Tojiboyeva Mahbuba Tolibjon qizi****ToshDO'TAU****O'zbek tili va adabiyoti****O'zbek tili va adabiyoti ta'limi****Ilmiy rahbar: Yusupova Tursunoy Axmedovna****<https://doi.org/10.5281/zenodo.15527958>**

Annotatsiya: Mazkur maqolada ko'p tillilik muhitida o'zbek tilini o'rgatish strategiyalari tilshunoslik yondashuvi asosida ilmiy tahlil qilinadi. Ko'p tillilik sharoitida til o'rganish jarayonida yuzaga keladigan fonetik, grammatik, leksik-semantik, lingvomadaniy muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqiladi. O'zbek tilini o'rgatishda integrativ, kommunikativ, interfaol va individual yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan samarali metodlar va texnologik vositalar tahlil qilinadi. Maqola yakunida o'zbek tilini ko'p tilli muhitda o'rgatish samaradorligini oshirishga doir amaliy takliflar ilgari suriladi. Tadqiqot tilshunoslik va pedagogika sohalari tutashgan nuqtada olib borilgan bo'lib, o'zbek tilini o'rgatish bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar, o'qituvchilar va til siyosati ishlab chiquvchilar uchun foydalidir.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, ko'p tillilik, tilshunoslik, interferensiya, o'qitish strategiyalari, kommunikativ yondashuv, lingvomadaniyat.

Bugungi globallashuv davrida ko'p tillilik (poliglotizm) hodisasi nafaqat alohida shaxslar, balki jamiyatlar hayotining ajralmas qismiga aylangan. Xususan, ko'p millatli va ko'p tilli hududlarda yashovchi fuqarolarning o'zbek tilini o'zlashtirishi masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda tilshunoslik yondashuvi asosida ishlab chiqilgan o'qitish strategiyalari alohida o'rin tutadi.

Ushbu maqolada ko'p tillilik sharoitida o'zbek tilini o'rgatish muammolari, yechim yo'llari va lingvistik metodlar asosida samarali strategiyalar yoritiladi.

1-BOB. KIRISH

Bugungi globallashuv va integratsiya jarayonlari natijasida ko'p tillilik hodisasi dunyoning ko'plab mamlakatlarida, xususan, O'zbekistonda ham dolzarb masalaga aylanmoqda. Har bir millat o'z tilini saqlab qolish bilan birga, boshqa tillarni o'rganishga ham ehtiyoj sezmoqda. Bu jarayonda ta'lim muassasalari, ayniqsa maktablar va oliy ta'lim tizimi o'zbek tilining davlat tili sifatida o'qitilishi va o'zlashtirilishiga alohida e'tibor qaratmoqda.

Ko'p tillilik muhitida til o'rganish masalasi ko'p qirrali va murakkab bo'lib, u tilshunoslik, psixolingvistika, sociolingvistika, pedagogika kabi bir qancha sohalarning kesishmasida turadi. Shu bois, ushbu maqolada tilshunoslik yondashuvi asosida o'zbek tilini ko'p tillilik sharoitida o'rgatish strategiyalarini o'rganish maqsad qilib olingan.

Mazkur maqola quyidagi masalalarni yoritishga yo'naltirilgan:

- Ko'p tillilik hodisasi va uning til o'rganish jarayoniga ta'siri;
- O'zbek tilini o'rgatishdagi lingvistik muammolar;
- Tilshunoslik asosida ishlab chiqilgan samarali o'rgatish strategiyalari;
- Amaliy metodlar va ularning natijadorligi;
- Muammolarning yechimlari va takliflar.

Maqola nazariy va amaliy jihatdan til o'qituvchilari, tilshunos olimlar, o'quv dasturini tuzuvchilar va til o'rganuvchilar uchun foydali bo'lishi mumkin.

2-BOB. KO'P TILLILIK VA UNING TIL O'RGANISHGA TA'SIRI

Ko'p tillilik (poliglotizm) — bu bir shaxs yoki jamiyat tomonidan bir necha tillarni faol ravishda bilish va foydalanish holatidir. Ko'p tillilik tabiiy (shaxs tabiiy muhitda bir necha tilni o'zlashtiradi) va sun'iy (til o'rganish jarayoni ta'lim orqali amalga oshadi) shakllarda namoyon bo'lishi mumkin. O'zbekiston kabi ko'p millatli davlatlarda bu hodisa tabiiy tarzda shakllanadi.

2.1. Ko'p tillilikning ijobiy ta'siri

Ko'p tillilikning bir qancha ijobiy jihatlari mavjud. Jumladan:

- **Metalingvistik ongning rivojlanishi** – bir nechta tilni bilgan shaxs til tizimlarining farqini chuqur anglaydi;
- **Kognitiv faoliyatning faollashuvi** – ko'p tillilik aqliy rivojlanishga ijobiy ta'sir qiladi;
- **Madaniyatlararo kompetensiya** – turli tillar orqali o'quvchi boshqa xalqlarning madaniyati, qadriyatlari bilan tanishadi;
- **Yangi tillarni o'rganishdagi yengillik** – ilgari o'rganilgan tillar yangi tilni o'zlashtirish jarayonini osonlashtiradi^[1].

2.2. Salbiy ta'siri: interferensiya va kod-almashuv

Ko'p tillilikning ijobiy jihatlari bilan birga, ayrim salbiy holatlarni ham keltirib chiqaradi. Jumladan:

- **Interferensiya** – bu bir tilning grammatik, fonetik, leksik qonuniyatlarining boshqa tilga ongli yoki ongsiz ravishda ko'chirilishidir. Masalan, rus tilida so'zlovchi o'quvchilar o'zbek tilidagi "boraman" fe'lini "ya budu idti" shaklidagidek noto'g'ri qamrab olishi mumkin.
- **Kod-almashuv** – bitta gap ichida ikki yoki undan ortiq til elementlarining aralashib ketishidir. Bu holat til o'rganuvchining sof nutq shakllantirishiga xalaqit beradi.
- **Motivatsiya pasayishi** – ko'p tilda gaplashish imkoniyatiga ega bo'lgan shaxsda davlat tilini o'rganishga ehtiyoj past bo'lishi mumkin.

2.3. Ko'p tillilikda til siyosati va o'qitish zaruriyati

Ko'p tilli hududlarda davlat tili bo'lgan o'zbek tilini o'rgatish til siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi zarur. Bu borada:

- O'zbek tilining ijtimoiy maqomi mustahkamlab borilishi;
- Ta'lim jarayonida o'zbek tilining zamonaviy metodlar bilan o'qitilishi;
- Ko'p tillilik sharoitida farzandlar uchun differensial yondashuv asosida darsliklar va mashqlar ishlab chiqilishi kerak^[2].

Ko'p tillilik muhitida til o'rganish holatini to'g'ri tahlil qilish o'zbek tilini o'rgatish strategiyalarini belgilashda asosiy tayanch bo'la oladi.

3-BOB. O'ZBEK TILINI O'RGATISHDA TILSHUNOSLIK ASOSIDAGI MUAMMOLAR

Ko'p tillilik sharoitida o'zbek tilini o'rgatish jarayonida yuzaga kelayotgan muammolar ko'p hollarda tilshunoslik asosidagi qiyinchiliklar bilan bog'liq. Bunday muammolar grammatik tizim, fonetika, leksik-semantik birliklar va uslubiy xususiyatlarning boshqa tillarnikidan farq qilishi bilan yuzaga chiqadi.

3.1. Fonetik muammolar

Ko'p hollarda rus, qozoq yoki qoraqalpoq tilida so'zlashuvchi o'quvchilar o'zbek tilining tovush tizimida muammoga duch kelishadi. Masalan:

- **O'zbek tilidagi urg'u** asosan oxirgi bo'g'inga tushadi, bu esa rus tilidagi urg'uning o'ziga xosligi bilan ziddiyatga kiradi.
- Ayrim fonemalarning mavjud emasligi yoki ortiqcha tovushlar bilan talaffuz qilinishi, masalan, "kitob" so'zining "kitop" tarzida aytilishi^[3].

3.2. Grammatik muammolar

O'zbek tili agglutinatív til bo'lib, qo'shimchalar orqali grammatik ma'no ifodalanadi. Boshqa tillar (ayniqsa, rus va ingliz tillari) esa flektiv tuzilmaga ega. Shuning uchun:

- **Fe'l zamonlari, shaxs qo'shimchalari** yoki **gap tuzilmalari** o'rganishda chalkashliklar yuzaga keladi;
- So'z tartibi farqlari sababli (masalan, "Men kitob o'qidim" → "I read a book") tarjimada grammatik interferensiya ko'zga tashlanadi.

3.3. Leksik-semantik va uslubiy muammolar

Ko'p tillilik sharoitida sinonimlar, ko'chma ma'nolar, frazeologizmlar va maqollarning to'g'ri talqini qiyinchilik tug'diradi:

- Masalan, "Ko'z tegmasin" iborasini so'zma-so'z tarjima qilish semantik noaniqlik keltirib chiqaradi;
- Tilning **emotsional, ekspressiv** qatlamlarini o'zlashtirish o'quvchidan yuqori madaniy kompetensiyani talab qiladi.

3.4. Lingvomadaniy va sosiolingvistik muammolar

Til faqat aloqa vositasi emas, balki madaniy ko'rinishdir. O'zbek tilida mavjud madaniy birliklar (milliy urf-odatlar, diniy atamalar, tarixiy toponimlar) ko'p hollarda boshqa til vakillariga tushunarsiz bo'lib qoladi.

- Masalan, "haq", "savob", "duo" kabi so'zlar kontekstual tarzda o'rganilmasa, noto'g'ri tushuniladi;
- O'zbekcha salomlashuv madaniyati (masalan, ikki qo'l bilan salom berish, "Assalomu alaykum" va javob shakllari) boshqa tillarda muqobil shaklda bo'lmagani sababli to'liq anglanmaydi^[4].

4-BOB. O'ZBEK TILINI O'RGATISH STRATEGIYALARI VA METODLARI

Ko'p tillilik sharoitida o'zbek tilini o'rgatish jarayoni izchil va tizimli yondashuvni talab qiladi. Tilshunoslik yondashuviga asoslangan metodlar, strategiyalar va texnologiyalar orqali bu jarayonni samarali tashkil qilish mumkin. Quyida o'zbek tilini o'qitishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan asosiy strategiyalar, ularning ilmiy asoslari va metodlari keltiriladi.

4.1. Integrativ (uyg'unlashtiruvchi) strategiya

Bu strategiya o'zbek tilini boshqa fanlar, madaniyat, hayotiy faoliyat bilan bog'lab o'qitishni nazarda tutadi. U quyidagi asosiy jihatlariga tayanadi:

- **Fanlararo integratsiya:** o'zbek tili darslarini tarix, geografiya, biologiya yoki adabiyot bilan uyg'unlashtirib o'qitish;
- **Madaniy kontekstda o'rgatish:** milliy qadriyatlar, urf-odatlar, folklor orqali tilni kontekstda tushuntirish;
- **Multimodal yondashuv:** audiovizual vositalar, illyustratsiyalar, video-darslar yordamida tilni ko'rish, eshitish va o'qish orqali o'rgatish^[5].

4.2. Kommunikativ yondashuv va faol metodlar

Kommunikativ yondashuv tilni real muloqot vositasi sifatida o'rgatishni nazarda tutadi. Bu usul til o'rganuvchining nutqiy kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi:

- Dialog va roliklar orqali muloqotni mashq qilish;
- **Rol o'ynash, debat, munozara** texnikalaridan foydalanish;
- Nutqiy holatlarga asoslangan **funksional yondashuv** (masalan: savol berish, taklif qilish, rad etish) ni amaliyotda qo'llash.

4.3. Differensial va individual yondashuv

Ko'p tillilik sharoitida o'quvchilarning til kompetensiyasi har xil darajada bo'lishi mumkin. Shu sababli:

- Har bir o'quvchining til bilish darajasi aniqlanadi (A1, A2, B1...);
- Mos ravishda o'rgatuvchi topshiriqlar, darslar, mashqlar tanlanadi;
- Maxsus **diagnostik testlar** yordamida til bilish holati monitoring qilinadi^[6].

4.4. Interfaol va zamonaviy texnologiyalar asosidagi metodlar

Texnologiyalarning keng joriy etilishi ta'lim jarayonini interfaol va samarali tashkil etish imkonini beradi. Jumladan:

- **Platformalardan foydalanish:** Ziyonet, Google Classroom, Duolingo, Quizlet;
- **O'zbek tilini o'rgatishga ixtisoslashgan mobil ilovalar;**
- **QR kodli mashqlar, onlayn viktorinalar, testlar** orqali bilimni mustahkamlash;
- Sun'iy intellektga asoslangan **til o'rgatuvchi chatbotlardan** foydalanish (masalan, ChatGPT asosidagi so'zlashuvli mashqlar).

4.5. Ko'p tillilik sharoitiga moslashtirilgan darsliklar va topshiriqlar

Tilni o'rgatishda ishlatilayotgan materiallar ko'p tillilik kontekstini inobatga olishi zarur:

- Darsliklar soddalashtirilgan tilda yozilishi;
- Interferensiyani oldini oluvchi mashqlar (so'z tartibi, urg'u, fonetika) ishlab chiqilishi;
- Til o'rganishda motivatsiyani oshiruvchi topshiriqlar: **krossvordlar, komikslar, til o'yinlari, kreativ yozuv** texnikalari.

5-BOB. XULOSA VA TAKLIFLAR

5.1. Xulosa

Ko'p tillilik sharoitida o'zbek tilini o'rgatish nafaqat pedagogik, balki lingvistik, sosiolingvistik, madaniy va psixologik omillar bilan chambarchas bog'liq murakkab jarayondir. O'rganilgan ilmiy manbalar va amaliy kuzatuvlarga asoslanib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- Ko'p tillilik o'zbek tilini o'rgatish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi, lekin u bilan birga interferensiya, kod-almashuv, motivatsiya pasayishi kabi muammolarni ham yuzaga chiqaradi.
- Tilshunoslik yondashuvi asosida tahlil qilingan muammolar (fonetik, grammatik, leksik-semantik, madaniy) o'zbek tilini o'rganishning asosiy to'siqlari hisoblanadi.
- Til o'rgatishning zamonaviy strategiyalari (integrativ, kommunikativ, interfaol, individual) bu muammolarni bartaraf etishda samarali vosita bo'la oladi.
- Texnologiyalar, madaniyatlararo kompetensiya, multimodal yondashuv asosida tuzilgan darslar til o'rganish jarayonini soddalashtiradi va o'quvchi motivatsiyasini oshiradi.

5.2. Takliflar

Ko'p tillilik muhitida o'zbek tilini o'rgatish samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi takliflar bildiriladi:

1. **Til siyosatini mustahkamlash:** O'zbek tilining ijtimoiy maqomini oshiruvchi qonunchilik va amaliy tadbirlar faol olib borilishi lozim.
2. **Differensial darsliklar yaratish:** Turli ona tilli o'quvchilar uchun ularning til bilish darajasiga mos o'zbek tili darsliklari ishlab chiqilishi kerak.
3. **Tilshunoslik asosida mashqlar tizimini yaratish:** Grammatik qiyinchiliklarni kamaytirish, interferensiyani oldini olishga xizmat qiluvchi mashqlar to'plami ishlab chiqilishi zarur.
4. **O'qituvchilar malakasini oshirish:** Ko'p tilli muhitda ishlovchi o'zbek tili o'qituvchilari uchun maxsus kurslar, treninglar va metodik qo'llanmalar ishlab chiqilishi lozim.

5. **Texnologik vositalarni keng joriy etish:** O'zbek tilini o'rganish uchun mobil ilovalar, sun'iy intellekt vositalari, interaktiv platformalar yaratish va ularni o'quvchilarga taqdim etish.
6. **Lingvomadaniy komponentni kuchaytirish:** Til bilan birga o'zbek xalqining madaniy qadriyatlari, urf-odatlar, tarixiy merosini ham o'rgatish orqali madaniyatlararo kompetensiya shakllantiriladi.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov, N. (2020). *Ko'p tillilikning psixolingvistik asoslari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
2. Rasulova, D. (2018). "Til o'rganishda grammatik xatoliklar sabablari". *O'zbek tili va adabiyoti*, №1, 45–49.
3. Qodirova, S. (2019). "Kontrastiv tahlil va til o'rgatish". *Filologiya masalalari*, №2, 60–65.
4. Hasanov, I. (2021). *Zamonaviy lingvodidaktik yondashuvlar*. Samarqand: Ilm ziyo.
5. Matyoqubova, Z. (2022). "Madaniyatlararo muloqotda til o'rganish". *Yosh tilshunolar jurnali*, №3, 38–42.
6. Rajabova, M. (2020). "Til portfeli — shaxsiy o'sish indikator". *Pedagogik innovatsiyalar*, №4, 23–26.
7. Karimov, A. (2020). *Ko'p tillilik va til siyosati: zamonaviy yondashuvlar*. Toshkent: Fan nashriyoti.
8. Rahimova, D. (2021). "Til interferensiyasi va uni bartaraf etish yo'llari", *O'zbek tili va adabiyoti*, №3, 45–51-betlar.
9. Salimov, Sh. (2019). *Lingvistika asoslari va til o'rgatish metodikasi*. Samarqand: SamDU nashriyoti.
10. Hamidov, J. (2022). "O'zbek tilining fonetik tizimi va chet elliklar uchun o'rgatish metodikasi", *Filologiya masalalari*, №1, 33–40-betlar.
11. G'ofurova, N. (2023). *Interfaol metodlar orqali o'zbek tilini o'rgatish*. Toshkent: O'qituvchi.
12. Yakubov, B. (2020). "Kommunikativ yondashuv va ona tilini o'qitish", *Ta'lim va innovatsiyalar*, №4, 56–63-betlar.